

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

II

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ÉTUDES № 44/2
FONDATION DE SAINT MONASTÈRE DE HILANDAR

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Tome II

Mélanges offerts à Mirjana Živojinović

Rédacteurs

Dejan Dželebdžić, Bojan Miljković

Secrétaires

Bojana Pavlović, Miloš Živković

BELGRADE

2015

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 44/2
ЗАДУЖБИНА СВЕТОГ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Књига II

Зборник у част Мирјане Живојиновић

Уредници

Бојан Миљковић, Дејан Целебуић

Секретари

Милош Живковић, Бојана Павловић

БЕОГРАД

2015

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
25. фебруара 2015. године.

Ова књига објављена је уз подршку
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

Књига I – Tome I

<i>Гордана Радојчић-Костић, Бојана Павловић, Библиографија академика Мирјане Живојиновић (Bibliographie de l'académicienne Mirjana Živojinović) -----</i>	15
<i>Предраг Коматина, О првом помену монаштва на Атону -----</i>	27
<i>Predrag Komatina, On the first reference to monasticism on Mount Athos -----</i>	33
<i>Andreas Rhoby, Lexikographisch-sprachliche Bemerkungen zu den byzantinisch-griechischen Urkunden des Heiligen Berges Athos -----</i>	35
<i>Андреас Роби, Лексикографско-језичка запажања о грчким светогорским исправама –</i>	60
<i>Jean-Claude Cheynet, Les Tzintziloukai -----</i>	61
<i>Жан-Клод Шене, Цинцилуке -----</i>	71
<i>Frederick Lauritzen, An Athonite assembly described in the Typikon of Monomachos ----</i>	73
<i>Фредерик Лаурицен, Атонски сабор према опису у Мономаховом типикy -----</i>	81
<i>Ploutarchos L. Theocharides, The old monastery of Saint Panteleemon on Mount Athos (Paliomonastiro), once of the Thessalonian (tou Thessalonikeos) -----</i>	83
<i>Плутархос Л. Теохаридис, Стари Манастир Светог Пантелејмона на Атону (Paliomonastiro), некадашњи Солунчев (tou Thessalonikeos) манастир -----</i>	91
<i>Љубомир Максимовић, Владар и манастир -----</i>	93
<i>Ljubomir Maksimović, The ruler and his monastery -----</i>	98
<i>Бојана Крсмановић, Акт прота Герасима о уступању Хиландара Србима -----</i>	101
<i>Војана Крсмановић, The act of protos Gerasimos on ceding Hilandar monastery to the Serbs -----</i>	112
<i>Ирена Шпадијер, Алегорија раја код Светог Саве и Стефана Првовенчаног -----</i>	113
<i>Irena Špadijer, The allegory of paradise in the writings of St. Sava and Stefan the First-Crowned -----</i>	126
<i>Бојан Миљковић, Хиландарски игумански штап -----</i>	127
<i>Војан Миљковић, Hegoumenos' baton of Hilandar monastery -----</i>	137
<i>Виктор Савић, Устав за држање псалтира и Хиландарски типик -----</i>	139
<i>Viktor Savić, Rules for the use of the Psalter and Typikon of Hilandar -----</i>	147
<i>Πασχάλης Ανδρούδης, Ο πύργος του Αγίου Σάββα στη Μονή Χελανδαρίου Αγίου Όρους –</i>	149
<i>Πασχалис Андрудис, Пирг Светог Саве у Манастиру Хиландару на Светој Гори -----</i>	164

<i>Смиља Марјановић-Душанић, Повеље за лимски Манастир Св. апостола и српски владар као ретник апостолима</i> -----	167
<i>Smilja Marjanović-Dušanić, Le corpus des chartes pour le monastère des Saints Apôtres sur le Lim et le souverain serbe comme isapostolos</i> -----	175
<i>Даница Поповић – Марко Поповић, Келије Манастира Св. Николе у Дабру</i> -----	177
<i>Danica Popović – Marko Popović, Kellia of the monastery of St Nicholas in Dabar</i> ----	186
<i>Љубомир Милановић, Illuminating touch: Post-resurrection scenes on the diptych from the Hilandar monastery</i> -----	189
<i>Љубомир Милановић, Додир просветљења: сцене Христових посмртних јављања на Хиландарском диптиху</i> -----	203
<i>Срђан Пириватрић, Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља</i> -----	205
<i>Srđan Pirivatrić, Chronology of first charters of King Milutin, issued after the conquest of Skopje</i> -----	213
<i>Mihailo St. Popović, Das Kloster Hilandar und seine Weidewirtschaft in der historischen Landschaft Mazedonien im 14. Jahrhundert</i> -----	215
<i>Михаило Ст. Поповић, Манастир Хиландар и сточарство у историјској области Македонија у XIV веку</i> -----	225
<i>Olivier Delouis, Un acte de vente inédit de 1321: le monastère de Karakala et la famille des Kabasilas</i> -----	227
<i>Оливије Делуи, Један неиздати купопродајни уговор из 1321. године: Манастир Каракала и породица Кавасила</i> -----	249
<i>Драган Војводић, О времену издавања повеља којима краљ Душан потврђује Хиландару даривање Манастира Светог Ђорђа и села Уложишта, а Хрусијском пиргу поклања цркву у Липљану</i> -----	251
<i>Dragan Vojvodić, On the time when the charters were issued, confirming king Dušan's donation of the monastery of St. George and the village of Uložište to Hilandar, and the church in Lipljan to the Hrusia Pyrgos</i> -----	257
<i>Antonio Rigo, Le Mont Athos entre le patriarche Jean XIV Calécas et Grégoire Palamas (1344–1346)</i> -----	259
<i>Антонио Риго, Света Гора између патријарха Јована XIV Калеке и Григорија Паламе (1344–1346)</i> -----	283
<i>Небојша Порчић, The Menologem in Serbian Medieval Document-Making</i> -----	285
<i>Небојша Порчић, Менологом у обликовању српских средњовековних докумената</i> --	298
<i>Срђан Шаркић, Стицање својине ἐξ ἀγορᾶς у грчким повељама српских владара</i> ---	299
<i>Srđan Šarkić, Acquisitions of property ἐξ ἀγορᾶς in Greek charters of Serbian rulers</i> ---	308
<i>Војана Павловић, Mount Athos in the historical work of Nikephoros Gregoras</i> -----	309
<i>Бојана Павловић, Света Гора у историјском спису Нићифора Григоре</i> -----	321
<i>Ђорђе Бубало, Логос формула у хрисовуљи цара Стефана Уроша Манастиру Лаври (1361)</i> -----	323
<i>Djordje Bubalo, The Logos-formula in emperor Stefan Uroš's chrysobull to the Great Lavra monastery (1361)</i> -----	337

Књига II – Tome II

<i>Φαίδων Χατζηαντωνίου</i> , Το κωδωνοστάσιο της Μονής Παντοκράτορος -----	339
<i>Федон Хадзиандониу</i> , Звоник Манастира Пантократор -----	357
<i>Станоје Бојанин</i> , Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација (Хиландар № 58 и № 59) -----	359
<i>Stanoje Bojanin</i> , Two lost charters of the Brankovićs' and their compilation (Chilandar № 58 and № 59) -----	382
<i>Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα</i> , Άγνωστες βυζαντινές επενδύσεις εικόνων από μονές του Αγίου Όρους -----	385
<i>Katja Loverdou-Tsigarida</i> , Непознате иконе са оплатом из светогорских манастира -----	395
<i>Миодраг Марковић</i> , О представама Светог Саве Српског у Ватопеду, с посебним освртом на фреску у Параклису Светог Димитрија -----	397
<i>Miodrag Marković</i> , About representations of St Sava of Serbia in Vatopedi monastery, with special focus on fresco in the parekklesion of St Demetrios -----	406
<i>Raul Estangüi Gomez</i> , Actes autographes de l'empereur Manuel II Palaiologos conserves dans les archives du Mont Athos -----	409
<i>Раул Естангуи Гомез</i> , Аутографски акти цара Манојла II Палеолога сачувани у светогорским архивима -----	426
<i>Тамара Матовић</i> , Μετά θάνατον δῶρον у светогорским актима -----	427
<i>Tamara Matović</i> , Μετά θάνατον δῶρον dans les actes des monastères de l'Athos -----	441
<i>Гордана Јовановић</i> , О повељи деспота Ђорђа, Јована и деспотице Ангелине Манастиру Светога Павла на Светој Гори 1495, 3. новембра, у Купинику -----	443
<i>Gordana Jovanović</i> , The charter of despot Đorđe, Jovan and despina Angelina issued to the monastery of St Paul on Mount Athos on November 3, 1495, in Kupinik -----	455
<i>Гојко Суботић</i> , Припрата Саборне цркве у Кареји почетком XVI века -----	457
<i>Gojko Subotić</i> , Le narthex de l'église cathédrale à Karyés au début du XVI ^{ème} siècle -----	465
<i>Νίκος Διονυσόπουλος</i> , Γυναικείες παρουσίες στο Άγιον Όρος: τα οικογενειακά πορτρέτα της Έλενας Ράρες και της Ρωξάνδρας Λαπουσνεάνου, πριγκιπισσών της Μολδαβίας, στις Μονές Διονύσιου και Δοχειαρίου (16 ^{ος} αι.) -----	469
<i>Никос Дионисопулос</i> , О присуству жена на Светој Гори: породични портрети принцеза Молдавије Јелене Рареш и Роксандре Лапушњану у манастирима Дионисијату и Дохијару (XVI) век -----	482
<i>Зоран Ракић</i> , Заставице четворојеванђеља бр. 33 и 69 у библиотеци Манастира Хиландара -----	485
<i>Zoran Rakić</i> , Headpieces of tetraevangelia Nos. 33 and 69 in the library of the Hilandar monastery -----	493
<i>Ђорђе Трифуновић</i> , Упутство за одређивање хронологије у старим српским рукописима (рукопис Манастира Хиландара бр. 125) -----	495
<i>Đorđe Trifunović</i> , Instructions on determining chronology in old Serbian manuscripts (Hilandar monastery manuscript No 125) -----	503

<i>Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας</i> , Άγνωστη εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε στη Μονή Μεγίστης Λαύρας στο Άγιο Όρος -----	505
<i>Εφθymiος Η. Цигаридаc</i> , Непозната икона Емануила Занеа у Манастиру Великој Лаври на Светој Гори -----	510
<i>Снежана Јелесијевић</i> , Карејски типик у препису јеромонаха Арсенија Суханова ----	513
<i>Снежана Елесиевич</i> , Карейский устав в списке иеромонаха Арсения Суханова ----	526
<i>Дејан Целебдић</i> , Две неиздате <i>омологије</i> о хиландарској Келији Светих Архангела у Кареји из друге половине XVII века -----	527
<i>Dejan Dželebdžić</i> , Two unpublished <i>homologiai</i> concerning the Hilandar cell of the Holy Archangels in Karyes from the second half of the 17 th century -----	539
<i>Kyriell Pavlikianov</i> , Il culto di San Costantino imperatore nei monasteri del Monte Athos --	541
<i>Кирил Павликианов</i> , Култ светог цара Константина у манастирима Свете Горе ----	548
<i>Татјана Стародубцев</i> , Икона Ваведeња са Светим Савом и Симеоном Српским и Светим Харалампијем у Црквеном византијском музеју у Митилини -----	549
<i>Tatjana Starodubcev</i> , The icon of the Presentation of the Virgin in the Temple with Sts Sava and Symeon of Serbia and St Charalambos in the Ecclesiastical Byzantine Museum at Mytilini -----	564
<i>Даница Петровић</i> , Хиландарски појци-писари у XVIII веку -----	567
<i>Danica Petrović</i> , Hilandar chanter-scribes in the 18 th century -----	577
<i>Милош Живковић</i> , Иконографска забелешка о сликарству хиландарског католикона: представа Светог Сисоја над гробом Александра Великог у ексонартексу ----	579
<i>Miloš Živković</i> , An iconographic note on the wall paintings of the katholikon of the Hilandar monastery: the depiction of St. Sisoes above the grave of Alexander the Great in the exonarthex -----	586
<i>Νικόλαος Αργ. Μερτζιμέκης</i> , Περί της Ξενοφοντινής <i>ἀμπελικῆς</i> του Αγίου Φιλίππου και τών σχέσεων των μόνων Ξενοφόντος και Χελανδαρίου. Ιστορική έρευνα των αθωνικών πηγών -----	589
<i>Николаос Αργ. Μερзимекис</i> , Ο κсенофонтском <i>винограду</i> Светог Филипа и везама Ксенофонта и Хиландара. Историјско истраживање атонских извора -----	597
<i>Весна Пено</i> , Хиландарски појци и писари новијег доба -----	599
<i>Vesna Peno</i> , The Hilandar monastery chanters and scribes of modern time -----	605
<i>Jelena Bogdanović</i> , Le Corbusier's testimonial to Byzantine architecture on Mt. Athos --	607
<i>Јелена Богдановић</i> , Ле Корбизијеово сведочанство о византијској архитектури на Светој Гори -----	622

ВЕСНА ПЕНО

(Музиколошки институт САНУ, Београд)

ХИЛАНДАРСКИ ПОЈЦИ И ПИСАРИ НОВИЈЕГ ДОБА

Причају да постоји птица сирена која има тако сладак глас да свако ко је чује бива омиљен и иде за њом по пустињи. Од сладости певања он заборавља и сам свој животи, пада и умире. Нешто слично се дешава с душом када у њу падне небеска сладост; од слајког звука Божијих речи она се сва усиремљује за њима. Због осећања која се зајечају у уму душа заборавља свој телесни животи. Тело се лишава својих жеља, а душа узноси из овог животи ка Богу. Св. Исаак Сирин

У хиландарском братству је, судећи по музичким рукописима који се чувају у манастирској библиотеци, током читавог XIX века било врло вештих и музички писмених појаца. Реформа неумског писма, али и теоријских музичких правила, која је и званично почела да се у грчким појачким школама спроводи почетком датог столећа, била је широко прихваћена на Светој Гори. За утврђивање и спровођење тзв. *новог метода* заслужни су пре свега грчки псалти који су неопходни музички репертоар *преводили* са *старих* на *нове* неуме. Појци негрчког порекла имали су пак додатни задатак: да мелодије прилагоде текстовима на црквенословенском језику. У раду су, на основу увида у хиландарске музичке рукописе XIX века, представљени именом познати Хиландарци који су се активно бавили преписивањем музичких зборника или су, будући појци, били власници неумских књига. Указано је, такође, и на везе Хиландараца са појцима и писарима из осталих светогорских манастира.

Кључне речи: Појци, хиландарски писари, неумско писмо, музички рукописи.

Судећи по записима и колофонима у музичким рукописима из хиландарске библиотеке, у братству српског манастира на Атону у XIX веку број музички писмених појаца није био занемарљив. Помени о преписивачима, власницима или дародавцима неумских зборника из датог столећа, којих има знатно више него у свим претходним вековима заједно, сведоче о живој појачкој пракси која ни најмање није заостајала за тада актуелним токовима развоја једногласне богослужбене псалмодије на Светој Гори.

Непосредно након озваничења музичке реформе, коју су спровела тројица константинопољских даскала, Хрисант, Григорије и Хурмузије,¹ и хиландарски појци, добри зналци старијег типа неумског писма, започели су да примењују резултате тзв. *новог метода*.² У доступним рукописима нема непосредних информација на који су начин и од кога Хиландарци усвајали нова теоријска и симеографска правила, као ни то да ли су одлазили на својеврсне музичке курсеве у одређене манастире. Ипак, извесно је да су се врло брзо придружили следбеницима реформатора и да су својом преписивачком делатношћу допринели устаљивању музичког система који је током читавог столећа изазивао подозривост једног дела музичара, посебно оних који су деловали при Великој цркви у Константинопољу.³

Нарочито плодан писар међу Хиландарцима био је јеромонах Спиридон, пореклом Бугарин. Иза њега су остала најмање четири аутографа (бр. 556, 558, 559, 561), а у још четири неумска кодекса налази се његово име (бр. 595, 61, 69, 89). Спиридон је, наиме, у првим деценијама XIX века завршио писање обимних *Стихирара* према напевима познатог мелурга Германа Неон Патрона⁴ (бр. 558, 559 и 560), у којима су своје место добили и српски светитељи, као и *Анџологије* бр. 556, коју је у колофону назвао *Цвѣтникъ мѣсѣііѣскагѡ оуѣстава*. У зборнику бр. 595 налазе се догматици у свих осам гласова које је, како стоји у белешци на f. 59r, са грчког на словенски језик превео даскал Спиридон Хиландарац. У осталим неумским књигама, превасходно на грчком језику, Спиридон се помиње као власник. *Анџологију* бр. 69 купио је од ђакона Данила, а поседовао је и највероватније користио *Стихираар* бр. 89, који је касновизантијском нотацијом 1741. године исписао грчки јеромонах Игнатије,⁵ и *Анџологију* бр. 61, такође на *сѣаром мѣѡду* и са грчким текстуалним предлошком у основи.⁶

Јерођакон Јосиф или Јосаф Хиландарац заслужан је за састављање основног појачког зборника – *Осмогласника*, и то у два преписа (рукописи бр. 310 и 596), које је, судећи по колофонима, написао под управљањем свог учитеља

¹ M. M. Maureen, *The Three Teachers and Their Place in the History of Greek Church Music*, *Studies in Eastern Chant* 2 (1972) 86–99; K. Romanou, *A New Approach to the Work of Chrysanthos of Madytos: The New Method of Musical Notation in the Greek Church and the Μέγα Θεωρητικόν της Μουσικής*, *Studies in Eastern Chant* 2 (1995) 89–100.

² У грчким теоретиконима из XIX века новим методом је означавана реформа нотације и методика наставе појања по правилима која су установили Хрисант, Григорије и Хурмузије. Ова синтагма је у истом значењу и данас у употреби, како у црквенопојачкој пракси, међу појцима, тако и у музиколошкој литератури.

³ У Великој цркви у Константинопољу су задуго и после званичног успеха реформе неумског писма, на основу старијих записа, из претходне фазе у развоју нотног система, појали Константин Византинац и његови ученици: Стефан Моисиадис, Стефан Лампадарје, Николаос Лампадарје и Георгије Редестинос. Cf. K. Terzopoulos, *Ὁ πρωτοψάλτης της Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Κωνσταντίνος Βυζάντιος*, Athena 2004.

⁴ В. Пено, Мелод и писар Герман Неон Патрон у хиландарским музичким рукописима, ХЗ 13 (2011) 55–67.

⁵ На f. 462v пише: *Στηρήδωνος μοναχού*; а на задњој корици је запис о својини рукописа (код овог записа, као и у напоменама 17 и 22, акценти су дати према стандардном грчком, док су ортографске грешке задржане): *τοῦτο τὸ στιχηράριον τοῦ προηγουμένου κύρ Μελετίου καὶ μαθητοῦ αὐτοῦ*. Остаје неизвесно да ли је управо Спиридон био ученик проигумана Мелетија.

⁶ Спиридонов запис на црквенословенском језику је на f. 276.

Јована, канонарха Велике Цркве.⁷ Његов потпис се налази и на предњој корици унутрашње стране Осмогласника бр. 765. Јован Византинац (?–1866) пак, познатији још и као протопсалт, био је међу водећим личностима у музичком животу Константинопоља и остао је упамћен превасходно по томе што је 1846. године први објавио *Анастасимаџарион – Осмогласник* или *Воскресник* Петра Пелопонеског – зборник који је у наредним деценијама доживео серију поновљених издања.⁸ Чињеница да је, у време док је имао најнижи појачки чин, подучавао хиландарског монаха иде у прилог тези да са музичком престоницом у Константинопољу нису били повезани само Светогорци грчког порекла већ и припадници других православних балканских народа.

Уз Спиридона и Јосифа, који су грчке мелодије прилагођавали црквенословенским стиховима, са *грчког на славјански* је о трошку манастира 1834. напева *Сѣихирара* бр. 580 превео и јеромонах Никифор.⁹ Десетак година пре Никифора, тачније 1823, у време када су, како у запису извештава, варвари пленили Свету Гору, *Ирмологију* бр. 88 са грчким текстом у основи завршио је Никодим Хиландарац.¹⁰

Дубоко свесни потребе да хиландарски појци не би требало да оскудевају у појачкој вештини, али ни у појачким зборницима из којих ће на богослужењима певати, организовану преписивачку делатност и набавку неопходних књига надзирали су монаси на одговорним положајима у братству српског манастира. У два грчка зборника који по садржају одговарају типу докстариона (бр. 78 и 79) уочени су истоветни записи у којима се помиње почивши Данило, хиландарски проигуман. Оба кодекса, како је забележио непознати писар, Данило је приложио в цѣрковѣ да вѣдетъ цѣрковна за вѣчное его поминаніе.¹¹

О труду Макарија, другог хиландарског проигумана, више је сведочанстава у неумским рукописима хиландарске библиотеке. У *Анѣологији* са *сѣихираром* бр. 309 он је оставио успомену на своје путовање – *таџид оу Свищовѣ*, месеца јула 1786. године, а на једну од слободних страница утиснуо је и свој препознатљиви монашки печат.¹² Године 1821. непознати монах је прибележио да се дати кодекс прилаже саборној хиландарској цркви за спомен тада већ покојног проигумана. Друга два писана кодекса, на грчком језику, у којима се наводи име проигумана Макарија, јесу *Анѣологије* бр. 32 и 58, у којима је нотација касновизантијска. Ове појачке књиге упућују на закључак да је Макарије, будући да је живео на прелазу из XVIII у XIX столеће, свакако појао по неумама које ће

⁷ У оба рукописа налази се истоветан запис који гласи: *Осмогласникъ сирѣчь на осмь гласовѣхъ сочиненіемъ Іосифа іеродіакона Хиландарскаго оуправленіемъ Іованна оучителя его и канонарха великіа цркви.*

⁸ Уп. предговор у: *Ἀναστασιματζάριον ἀρχὸν καὶ σύντομον*, ed. Ἀδελφότης Θεολόγων ἡ ζωή, Athena 1933.

⁹ Запис је на другом непагинираном фолију.

¹⁰ Никодим је оставио два записа; на предњој корици са унутрашње стране: *Сей ирмологъ естъ написан Никодима Хиландарца; на f. 1v: Сей ирмологичнъ естъ Никодимъ хиландарскомъ написаса во времена егда пленѣша варвари стѣю горѣ адонскою.*

¹¹ Записи су континуирани и у кодексу бр. 78 се налазе на ff. 1r–11v, док је у Рс бр. 79 на ff. 2r–13v.

¹² Печат садржи иницијале МК ПР – Макарије проигуман.

бити у његовим последњим деценијама живота значајно упрошћене. Макаријево власништво словенске *Анџологије* бр. 309, као и поменуте грчке зборнике, приложио је у име почившег проигумана и потврдио идентичном напоменом исти монах, који је несумњиво са њим био у блиској вези. На основу доступних извора није могуће утврдити да ли је проигуман Макарије успео да савлада и симиографска правила *новог метода*, али је његова приручна библиотека, у времену у којем је напуштен један, а прихваћен други начин бележења црквених мелодија, без сумње послужила музичарима који су имали важну улогу.

Последња десетлећа XIX века хиландарску музичку ризницу обогатио је са једанаест рукописа писар калиграфског пера и композитор ванредно лепог ирмоса за Велику суботу, Викентије Хиландарац.¹³ Овај вредни монах, који је у једном запису са посебном намером истакао своје српско порекло,¹⁴ имао је различита послушања у манастиру, али је једно од важнијих које је успешно обављао било преписивање појачких књига и бављење певницом. Викентије је, штавише, у циљу што приљежнијег изучавања појања и сакупљања одговарајућих мелодија имао контакте са зографским појцима, о чему и у његовим аутографима и у рукописима из библиотеке поменутог бугарског манастира има драгоценних сведочанстава.¹⁵

Викентијев савременик и својеврсни колекционар појачких књига био је и монах Галактион, чији је монашки печат уочен у чак седам зборника, од којих је један словенски, други је двојезични, грчко-словенски, а сви остали су грчки.¹⁶

За хиландарске појце су реформисаном неумском симиографијом исписивали појачке зборнике и познати светогорски писари. *Ирмологију* бр. 48, са мелодијама Петра Пелопонеског, а по *ифосу* Велике цркве, за јерођаконa Серапиона Хиландарца 20. септембра 1807. године завршио је Јосиф из манастира Пантократора.¹⁷ У Хиландар је током прве половине XIX века доспела *Анџологија* бр. 84, коју је 1818. године исписао јеромонах Агатангел из прусијске епархије, у којој је поменути константинопољски даскал и предводник у реформи, Хрисант био надлежни архијереј. Вагопедски калиграф и изван Свете Горе познати музички даскал Матеј саставио је за потребе *свемузикословњејшег јеромонаха госџодина Пахомија*, хиландарског појца, обимну *Анџологију* бр. 57, 1837. године,¹⁸ а у свом другом аутографу, такође *Анџологији* бр. 101, забележио је

¹³ В. Пено, Из хиландарске појачке ризнице – Викентије Хиландарац, Нови Сад 2003, 37–48.

¹⁴ У запису у Рс бр. 692, на f. 64v писар је забележио: *Труд Викентија јеромонаха Хиландарскога родом из Ниша из Србије сију книгу он је најисал 1887.*

¹⁵ Викентије је засигурно сарађивао са зографским псалтом Данилом, који је свој потпис оставио у аутографу хиландарског писара (рукопис бр. 695), а судећи по запису у истом кодексу на f. 35r, полијелеј *Слово благо* од Теодора Фокејског Викентије је преписао управо у Зографу, 8. септембра 1887. године. Драгоцен траг који сведочи о повезаности Викентија са бугарским појцима налази се и у зографском рукопису бр. 38, у коме је овај Хиландарац својим пером испунио последње странице поменуте 1887. године. Уп. Пено, нав. дело, 46–47.

¹⁶ Реч је о рукописима бр. 151, 162, 164, 169, 563, 588, 595.

¹⁷ Запис гласи: *Διὰ χηρὸς Ἱωσήφ μοναχοῦ Παντοκρατορινοῦ καὶ διὰ βαπάνης Σεραπίωνος ἱεροδιακόνου Χιλανδαρινοῦ.* Уп. нап. 5.

¹⁸ А. Јаковљевић, Инвентар музичких рукописа манастира Хиландара, ХЗ 4 (1978) 213.

и сопствену композицију која се поје за свечаном трпезом на празник хиландарске славе – Ваведење Пресвете Богородице, у присуству ватопедског игумана.¹⁹

Слику о сарадњи хиландарских појаца са грчким музичарима употпуњују и други грчки и грчко-словенски кодекси које су Хиландарци куповали или добијали на поклон.²⁰ Такође, значајан је и број бугарских аутора чија су *џисанија* нашла место у хиландарским зборницима. Не треба превидети чињеницу да су све до почетка XX века у Хиландару већину чинили монаси бугарског порекла,²¹ који су управо заслужни за прихватање резултата реформе и састављање првих зборника са мелодијама на *новом мейоду*. Упркос томе што су у по много чему тешком раздобљу за српски манастир, бугарска или пробугарска национална осећања код одређених монаха била неретко израженија од хришћанских, у певницама, бар што се тиче напева, ривалству није могло бити места. Наиме, појачка традиција друге половине XVIII века, која је заправо заједничко – словенско музичко предање, опстала је у новом руху, у записима на аналитичкој нотацији и додатно је обogaћена оригинално компонованим напевима током XIX столећа. О бугарским или српским музичким утицајима у првим деценијама датог века посве је неосновано говорити, посебно стога што су у најраније састављаним кодексима са аналитичнијим неумским писмом, неретко дословно преписиване мелодије из грчких предложака, под које је напросто потписиван словенски текст. Није занемарљива ни чињеница да су, уз очигледне претензије оних својих сународника који су Хиландар непримерено својатали, бугарски појци и писари чували успомену на српске ктиторе, у чију су славу *новим* неумама у својим аутографима бележили *стиаре* стихире и друге химне из *Србљака*.

На пољу музичког *благовеиџа* сарађивали су познати зографски музичар, композитор и писар Калистрат и хиландарски појак Галактион. Занимљиво је да је јеромонах Калистрат превео за Галактиона *Анџологију* бр. 588 са словенског на грчки, у Зографу 1879. године, и о томе оставио обимну белешку,²² а сам Галактион је потврдио да му књига припада, записавши на f. 2v: **Преднадежитѣ мѣне Галактионѣ монахѣ.**

Није искључена могућност ни да је поменути Викентије Хиландарац учио појање, па чак и писарске норме у вези са неумском нотацијом, од зографског монаха Данила. *Анџологију* бр. 695 је најпре својим пером испуњавао у Зографу Данило, о чему је оставио белешке 1873. и 1877. године, а затим је, током 1882, исти зборник мелодијама допуњавао и хиландарски псалт родом из Ниша.

Међу музичарима бугарског порекла чија се имена налазе у музичким кодексима XIX века треба поменути још и учитеља Димитрија Кочанског (грчки рукопис бр. 52), затим славенобугарског учитеља Иоана (такође грчки кодекс бр.

¹⁹ Исто, 227.

²⁰ Спиридон Хиландарац је, да наведем још један пример, од монаха Данила купио грчки *Маџимаџарион* са напевима новијих композитора, међу којима је и мелод Јован из Дионисијата. Реч је о рукопису бр. 69. Уп. нав. дело, 216.

²¹ Уп. *Б. Слијеичевић*, Хиландарско питање у XIX и почетком XX века, Келн 1979; *Р. Радић*, Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896–1970, Београд 1998.

²² На f. 93г забележено је: *Μεταφράστησαν τὰ παρόντα ἐκ τῆς Σλαβικῆς εἰς Ἑλληνικὴν παρὰ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστου Καλλιστράτου Ζωγράφου ἐν ἔτη 1879. Μαΐου 3. εἰς τὴ Μ(ονήν) τοῦ Ζωγράφου. Τῷ ὁσιώτατῳ Π. Κ. Γαλακτιῶνι Χιλανδαρινῷ εἰς ὑγείαν χάριν.* Уп. нап. 5.

166), као и јеромонаха Теодосија, који је у Зографу 1858. преписао *Анџологију са окџоихом* бр. 686.

Већ сам број активних хиландарских музичара XIX века иде у прилог закључку да је појачка пракса у задужбини српских Немањића била знатно богатија него она у претходним раздобљима. У односу на XVIII столеће увећан је и број словенских музичких рукописа. Од четрдесет два неумска кодекса, који се према постојећим евиденцијама налазе у хиландарској библиотеци, двадесет четири су типа *анџологије*, осам *осмогласника*²³ и седам *стихирара*. На измаку века, са доласком монаха из Србије у хиландарско братство, појавила се и песма-рица бр. 554, исписана *џрилама* – упрошћеним стенографским типом нотације, која је српским појцима служила пре свега као подсетник у току појања напева које су унапред морали знати.²⁴

Табела бр. 1: Словенски неумски кодекси XIX века у Манастиру Хиландару

<i>Тип рукописа</i>	<i>Сигнаџурна ознака</i>
Антологија	556, 557, 561, 568, 584, 585, 587, 588, 595, 685, 686, 691, 692, 693, 694, 695, 701, 703, 777, 786, 806, 807, 808
Осмогласник	310, 563, 566, 579, ²⁵ 596, 702, 765, 766, 785/1
Стихираар	558, 559, 560, 571, 578, 580, 597
Зборник са трилама	554

Грчких неумских рукописа које је Јаковљевић датовао у XIX век има укупно двадесет девет. Њима ће се вероватно, након детаљнијег увида у врсту нотације и садржај, придодати и зборници за које још увек није установљено да ли су написани у XVIII или XIX столећу.²⁶ Но, наведене бројке такође потврђују већ изнету тезу да су хиландарски писари и појци, као и њихови сарадници међу грчким псалтима, у времену након реформе неумског писма били окренути преваходно састављању словенских и двојезичних грчко-словенских кодекса.

²³ У приложеној табели је под сигнаџурном ознаком 785/1 означен фрагмент из *осмогласника*.

²⁴ *Триле* заправо нису ништа друго до цртице којима се обележава узлазни или силазни мелодијски покрет, евентуално одређени мелодијски украс. Овај начин *бележења* црквених мелодија, које су српски појци морали унапред знати, упражњаван је од друге половине XIX века, штавише, све до наших дана. Није познато ко је први започео са коришћењем *џрила*, али се зна да је главни заступник овог непрецизног типа *симографије* био Никола Трифуновић, београдски ђакон, који је у распону од три деценије (од 1875. до 1901. године) објавио више издања *Осмогласника* и *Празничног џјенија*. Његови зборници са трилама били су и једини уџбеници све до 1908, када су замењени записима осмогласних мелодија на петолинијском систему које је сачинио Стеван Мокрањац. Уп. *М. Павловић*, *Заоставштина Корнелија Станковића*, Корнелије Станковић и његово доба, Београд 1985, 161–166.

²⁵ Рукопис је 1900. исписао јерођакон Хрисостом у Хиландару, али је по напеву близак осталим кодексима, тако да га зато и наводим.

²⁶ Јаковљевић за следеће рукописе није био сигуран да ли припадају XVIII, односно XIX веку: *анџологије* бр. 29, 32, 33, 40, 50, 58, 72, 148, 150; *Ирмологија* бр. 63, *Стихираар* бр. 93. Уп. *Инвенџар музичких рукописа*, 196–198. За наведене рукописе, као и за све до сада поменуте кодексе који нису датовани, неопходно је урадити филигранолошку анализу папира.

Табела бр. 2: Грчки неумски кодекси XIX века у Манастиру Хиландару

<i>Тий рукописа</i>	<i>Сигнајурна ознака</i>
Антологија	43, 44, 57, 59, 60, 65, 69, 75, 84, 95, 147, 149, 153, 164, 169, 170
Стихирар	48, 66, 73, 78, 79, 99, 162, 167
Ирмологија	48, 88, 151
Анастасиматарион	41
Матиматарион	62

Табела бр. 3: Двојезични неумски кодекси XIX века у Манастиру Хиландару

<i>Тий рукописа</i>	<i>Сигнајурна ознака</i>
Антологија	46, 51, 64, 76, 101, 152, 166, ²⁷ 767

Појући напевима који су, упркос зубу времена, задржале препознатљив литургички ифос древних византијских мелодија, хиландарски монаси новијег доба су се прибројали свим знаним и незнатим атонским псалтима који су, попут оних опчињених појем птице сирене, о којој богонадахнуто говори св. Исаак Сирин, заборавили на сам свој живот у настојању да се уподобе Богу и Његовим светим.

Vesna Peno

(Institute of Musicology of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade)

THE HILANDAR MONASTERY CHANTERS AND SCRIBES OF MODERN TIME

Judging by musical manuscripts held at the monastic library, there were many skilled and musically literate chanters among the fraternity of Hilandar Monastery

²⁷ Према Д. Богдановић, Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, Београд 1978, под наведеним сигнатурама (46, 51, 64, 76, 101, 152, 166) налазе се посве други – словенски литургички зборници. Остаје да се разреши недоумица да ли уз дате бројеве постоји и нека друга ознака која упућује на то да је реч о фонду стране књиге или су у међувремену грчки неумски кодекси добили нове сигнатуре.

throughout the entire 19th century. The reform of neumatic notation, along with the reform of music theory rules that officially started to be implemented in Greek chanting schools at the beginning of the 19th century, was widely accepted in Mount Athos. Greek chanters are first to be thanked for the affirmation and implementation of the so called *new method*, as they *translated* essential repertory from *old* into *new* neumatic system. The chanters of non-Greek origin had, however, an additional task: to adjust the melodies written in a more analytic notation to texts in the OCS language. Based on an insight the author had in musical manuscripts of Hilandar, this paper presents famous Hilandar monks who actively participated in the copying of musical anthologia or who, being chanters themselves, had some neumed books in their possession. Judging by the number of autographs in the first decades of the 19th century, monk Spiridon was the most prolific one, as he was the author of voluminous sticherarions on the melody of Germanos Neon Patron. In the fashion of melodies written by this famous 17th century *melurgos*, Spiridon had also created stichera for Serbian saints. Hierodiakonos Iosif or Iosaf and hieromonk Nikephoros are also to be appreciated for the *translation* of melodies from Greek into Old Church Slavonic, whereas a calligrapher Vikentios was diligently writing hymns, most often those to be chanted on the occasion of the greatest feasts: on Pascha and the feast day of the patron saint of the monastery – Presentation of the Holy Theotokos. In a certain manner, protohegoumenos of the monastery, Makarios, and a monk Galaktion were collectionists of musical manuscripts. Their monastic seals are noticeable on a number of manuscripts, where they also wrote down valuable notes on scribes from whom they procured or bought these musical anthologia. The musical library of Hilandar Monastery was enriched by specific orders as well. In this way, Iosif from Pantocrator Monastery wrote Hieromologion 48 following the style of the Great Church *yphos* (Hagia Sophia) for Serapion of Hilandar, whereas a well-known scribe and *daskalos* of Vatopedi, Matheos, on request of hieromonk Pachomios – a chanter of Hilandar, compiled two comprehensive anthologia. In the one bearing no. 101 he, moreover, wrote down his own composition which was to be chanted at a festive meal on the day of Presentation of Holy Theotokos in the presence of the hegoumenos of Vatopedi. As expected, Hilandar monks were working closely together with chanters and scribes of Zograf Monastery, among them Danilo and Kalistrat being the most prominent. The notes written in anthologia of Hilandar Monastery are living evidence of thriving musical activities that marked the entire 19th century and in which the monks of Hilandar Monastery seemed to have played, more than ever before, quite an important role.